

УДК: 159.922:343.132

О.М. Цільмак

ПСИХОЛОГІЧНА СТРУКТУРА СЛІДЧОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

На основі нормативно-правових актів України, що регламентують слідчу діяльність, викладено авторський погляд на складові психологічної структури слідчої діяльності та професійно важливі уміння й якості, які її обумовлюють.

Ключові слова: *слідчий, слідча діяльність, психологічна структура, професійно важливі якості та уміння.*

Постановка проблеми. Слідча діяльність – вид практичної юридичної діяльності, який заслуговує на особливу увагу з огляду на її роль і функціональне значення для здійснення правосуддя. Теорія та практика слідчої діяльності дедалі тісніше переплітається з психологією та її галузями, розвиваючись, указує на необхідність подальшого її розвитку та вдосконалення.

Слідчу діяльність можна розглядати через її компоненти з точки зору криміналістики, кримінального права та процесу, а також психології.

Стан дослідження. Психологічна структура слідчої діяльності представлена у працях: Д.О. Александрова, П.Д. Біленчука, В.Л. Васи-

льєва, С.Д. Гусарєва, М.В. Костицького, А.В. Кофанова, Н.І. Клименка, В.С. Кузьмічова, В.К. Лисиченка, О.М. Столяренка та ін.

Так, наприклад, на думку О.М. Столяренка [2], компонентами професійної діяльності слідчого виступають: організаційно-управлінський, пізнавальний, комунікативний і виховний. В.Л. Васильєв [1] виділяє шість аспектів професійної діяльності слідчого: соціальний, пошуковий (пізнавальний), реконструктивний, комунікативний, організаторський й засвідчувальний. Вбачається, ці сторони слідчої діяльності слід конкретизувати та деталізувати відповідно до нормативно-правових актів України та тих професійно важливих умінь й якостей, що їх обумовлюють. Це й є метою статті.

Виклад основних положень. Психологічний аналіз нормативно-правових актів, що регулюють діяльність слідчого (тобто його функцій обов'язків та прав); дозволяє побудувати загальну психологічну структуру діяльності слідчого (див. рис. 1).

Рис. 1. Психологічна структура слідчої діяльності

Гносеологічна (з грецької «gnosis» – знання, «logos» – навчання) **діяльність** полягає у пошуку, сприйманні, аналізі та узагальненні слідчим інформації для встановлення істини та для попередження або розслідування злочину; вивченні об'єктів слідчої діяльності засобами діагностування, з'ясування, виявлення, аналізу, оцінки, систематизації, класифікації тощо, для отримання та відпрацювання значущої інформації, пізнання їх сутності, протидії впливу тощо.

Головним завданням гносеологічної діяльності є одержання слідчим за надійними ознаками системи доказів, які дозволять установи-

ти механізм учинення злочину, особу злочинця та розкрити злочин. Гносеологічна діяльність складається з таких її різновидів:

а) *аналітико-оцінна* – це аналіз та оцінка умов, засобів, методів, форм, заходів, результатів, об'єктів слідчої діяльності. У процесі пізнання слідчий подумки розчленовує об'єкт аналізу, виділяє в ньому різні елементи. Об'єднуючи елементи, він абстрактно відновлює у пам'яті об'єкт пізнання в його цілісності, порівнює від абстрактного до конкретного;

б) *діагностична* (з грецької «diagnosis» – розпізнавання, визначення) – розпізнавання і визначення певних ознак об'єктів слідчої діяльності, їх характерологічних особливостей, мотивів злочинної поведінки, неправдивих свідчень та показань, невербальних ознак нещирості;

в) *прогностична* (з грецької «prognosis» – прогностичний – передбачення розвитку чогось, що ґрунтується на певних даних) полягає в можливості передбачати відхилення та небажані явища; попередньому прогнозуванні злочинних дій, наслідків психологічного впливу та вжитих заходів, поведінки учасників кримінального процесу, перспектив розвитку ситуації тощо;

г) *евристична* – застосування новітніх технологій та конструктивних прийомів для скорочення часу, необхідного для вирішення завдання; знаходження нових нетрадиційних способів розслідування та розкриття злочину.

Гносеологічна діяльність слідчого полягає у вирішенні ним системи простих і складних розумових завдань, у стратегіях вирішення проблем, у творчому підході до ситуацій, що потребують пізнавальної активності. Прості завдання вирішуються алгоритмічно – шляхом виконання низки заздалегідь відомих правил. Так, виявлення й вилучення матеріальних слідів, процесуальна їх фіксація – приклад простого алгоритмічного завдання. Вирішення складних завдань пов'язане з творчим, евристичним пошуком відповіді у проблемних ситуаціях.

Ефективність гносеологічної діяльності залежить від ступеня розвитку у слідчого професійно важливих умінь та інтелектуальних якостей. Отже, слідчий повинен *уміти*: визначати злочинні явища, аналізувати їх складові (умови, причини, мотиви, засоби, форми здійснення та ін.); знаходити способи розкриття злочинів тощо; вибудовувати логіку послідовності дій для вирішення проблеми та доказовості прийнятого рішення; установлювати причинно-наслідкові зв'язки тощо; виявляти, визначати ефективність того чи іншого способу, методу, що застосовується в слідчій діяльності, з'ясувати наслідки діяльності та власної поведінки; здійснювати уявне експериментування способів вирішення завдань і нестандартно підходити до їх вирішення; обирати

ефективні адекватні форми, засоби, методи та прийоми слідчої діяльності в різноманітних складних умовах тощо. Йому повинні бути притаманні такі інтелектуальні *якості*, як гнучкість, кмітливість, професійна спостережливість, проникливість, прогностичність, дедукція, допитливість, креативність, рефлексивність, компетентність, обміркованість, розсудливість, інтелектуальна ініціативність.

Пошукова діяльність полягає у вивченні особливостей об'єктів, умов, засобів слідчої діяльності; знаходженні та виокремленні з навколишнього середовища важливої для розкриття злочину криміналістичної інформації (слідів злочинця, потерпілого, зброї, засобів злочину та ін.).

Головне завдання пошукової діяльності – це достовірне відтворення слідчим події злочину, знаходження злочинців та розкриття злочину. Пошукова діяльність складається з таких її різновидів:

а) *реконструктивна* – відновлення обставин події злочину. Процес розслідування злочинів надзвичайно складний, він пов'язаний з відтворенням події минулого, а тому потребує значних логіко-інтелектуальних, емоційних і фізичних зусиль. У процесі розслідування та розкриття злочину слідчий шляхом чуттєвого сприйняття, логічного мислення та процесуальних дій відтворює реальну картину події злочину;

б) *конструктивна* – процес моделювання майбутньої слідчої дії, ситуації, соціальної взаємодії; планування послідовності слідчих дій на близькі та віддалені перспективи; відбирання, упорядкування, визначення засобів, форм, методів.

Пошуковий компонент слідчої діяльності забезпечується комплексом стратегічно-тактичних, прогностичних, дослідно-конструкторських здібностей; професійно важливих умінь та якостей слідчого. Отже, слідчий повинен бути *здатним*: «дивитися, бачити та побачити»; планувати, розробляти, координувати, керувати та вдосконалювати слідчу діяльність; обирати адекватні форми, засоби, методи та прийоми для ефективного здійснення слідчих дій; й ін.; здійснювати дослідницьку діяльність щодо – розкриття злочину, знаходження злочинців, попередження кримінальних наслідків, визначення психологічних особливостей злочину тощо; будувати версію злочину за характером злочину, речовими доказами; складати психологічний портрет імовірного злочинця тощо.

Комунікативна діяльність є провідним компонентом слідчої діяльності, що сприяє встановленню істини. За розслідування та розкриття злочинів слідчі постійно вступають у певні відносини з багатьма людьми – свідками, потерпілими, звинуваченими, експертами, пра-

цівниками прокуратури, членами слідчо-оперативної групи тощо. Отож, комунікативна діяльність полягає в соціально-правовій комунікації слідчого в групах: «суб'єкт-об'єкт професійного інтересу», «суб'єкт-суб'єкт», «суб'єкт-група», «суб'єкт-колектив» для отримання, перевірки та уточнення необхідної інформації тощо.

Головне завдання комунікативної діяльності – це отримання слідчим під час розслідування достовірної інформації про злочин. Комунікативна діяльність слідчого охоплює такі різновиди:

– *комунікативно-перцептивна* – полягає в адекватному сприйнятті слідчим, виявленні розрізнення окремих ознак в об'єкті, виокремленні інформативного змісту, адекватного меті слідчої дії;

– *комунікативно-сугестивна* – полягає в переконанні об'єктів слідчої діяльності з метою розкриття та розслідування злочинів, запобігання правопорушенням, припинення злочинних посягань;

– *комунікативно-службова* – полягає в службовій комунікації з колегами, керівництвом, державними та недержавними установами.

Комунікативний компонент слідчої діяльності детермінований сукупністю розвинених професійно важливих комунікативних *якостей* (товариськість, контактність, доступність, дипломатичність, тактовність і доброзичливість, впевненість і невимушеність у спілкуванні, відсутність скованості, толерантність, емпатійність, мовна спритність і привабливість тощо) та *умінь* (встановлювати психологічний контакт; корегувати й управляти процесом взаємодії; протистояти стереотипам сприйняття, бар'єрам спілкування; налагоджувати зворотній зв'язок; правомірно отримувати інформацію, що необхідна для слідчої діяльності; встановлювати контакти з різними учасниками слідчих дій; налаштовуватися на різні форми спілкування залежно від індивідуально-психологічних особливостей об'єктів слідчої діяльності; «слухати, чути та почути»; коротко, чітко та ясно говорити по суті справи; викликати довіру; компетентно проводити допит тощо) слідчого.

Організаційна діяльність полягає в організації слідчим соціально-професійної взаємодії. Головне завдання організаційної діяльності – це забезпечення ефективної взаємодії між працівниками ОВС та різних служб і відомств для отримання доказової інформації та ефективного розслідування й розкриття злочину.

Організаційний компонент слідчої діяльності забезпечується професійно важливими умінями й якостями слідчого. Провідними з яких є: *організаторські* (здатність визначати головні та невідкладні завдання при організації слідчої діяльності, раціонально розподіляти функції та завдання під час здійснення певних заходів; планувати, ор-

ганізовувати діяльність слідчо-оперативної групи) та *лідерські* (здатність керувати людьми; повести за собою і дати їм розкритися; здійснювати психологічний вплив на об'єкти слідчої діяльності, регулювати взаємовідносини; притягувати до себе людей, самостійно приймати рішення; брати на себе відповідальність) *уміння*, а також *лідерські* (авторитетність, самостійність; адекватні – владність, амбіційність та честолюбність; концептуальність, харизматичність, діловитість, підприємливість, ініціативність тощо) *якості*.

Профілактична діяльність полягає у вжитих слідчим заходах щодо припинення імовірних злочинів; виявлення причин та умов, що сприяють злочинності; здійснення корекції небажаної позиції учасників розслідування. Головне завдання профілактичної діяльності – це попередження слідчим суспільно небезпечних злочинних посягань, усунення причин і умов, що сприяють злочинності, недопущення рецидивів.

Щоб успішно здійснювати профілактичну діяльність, слідчий повинен мати професійну спрямованість, яка завжди виступає як стрижнева властивість особистості. Складовою цієї спрямованості є глибокий інтерес до своєї професії, уявлення про роботу як справу великого державного значення. Тільки таке ставлення до професії сприятиме формуванню високорозвиненого почуття обов'язку та відповідальності за доручену справу. До професійної спрямованості слідчого входить правосвідомість. Високорозвинена правосвідомість слідчого з психологічного боку охоплює глибоке розуміння всіх принципів і інститутів права, віру в їх справедливість, нетерпимість до всяких правопорушень, стійку звичку беззастережного виконання правових норм, загострене почуття справедливості і законності, що роблять слідчого істинним правозахисником.

Здійснюючи профілактичну діяльність, слідчий повинен сам бути взірцем правової культури, тому профілактична діяльність ґрунтується на *моральних* (дисциплінованість, відповідальність, добросовісність, пунктуальність, чесність, надійність, професійна етика, правосвідомість) та *соціально спрямованих* (гуманізм, патріотизм, суспільна та громадська активність; громадянська морально-етична зрілість, принциповість і справедливість у вирішенні людських проблем) *якостях* слідчого.

Психологічна діяльність полягає у ефективному використанні слідчим досягнень психологічної науки та практики для компетентного здійснення правоохоронних функцій. Головне завдання психологічної діяльності – це застосування слідчим психологічних знань, умінь і навичок під час слідчих дій та у власній життєдіяльності.

Психологічний компонент слідчої діяльності забезпечується професійно важливими якостями, здібностями та уміннями слідчого. Провідними з них є:

– *емоційно-вольові* (високий рівень розвитку волі, самоконтроль і самовладання в різних ситуаціях, емоційна врівноваженість, терпимість і толерантність до провокуючих стимулів; посидючість, наполегливість, цілеспрямованість, копіткість, рішучість, сміливість; внутрішня організованість) якості;

– *мобілізаційні* (здатність до самоорганізації, саморегуляції, підтримки власного професійного інтересу до правоохоронної діяльності, емоційно-вольової регуляції власного психоемоційного стану; вирішувати професійні завдання в ситуаціях, що супроводжуються високим ступенем особистого ризику і небезпеки для життя); *рефлексивні* (здатність адекватно осмислювати й аналізувати власні дії, досягнення, сили, можливості та зміст власної професійної діяльності; до професійної самоідентифікації, адекватної самооцінки) та *психофізіологічні* (здатність витримувати інтенсивне тривале психоемоційне навантаження без зниження продуктивності діяльності; до швидкодії в умовах дефіциту часу; до тривалого напруження сенсорних систем в умовах моногонії та зберігання активності та ін.) *можливості*;

– *діагностичні* (здатність визначати характерологічні особливості та поведінкові прояви об'єктів слідчої діяльності, здійснювати візуальну психодіагностику неправдивих показань тощо); *перцептивні* (здатність проникати у внутрішній світ об'єктів слідчої діяльності, відчувати та розуміти їх психічні стани; адекватно інтерпретувати їх поведінку) та *акторські* (здатність до рольового перевтілення, імпровізувати; не показувати справжнє ставлення до об'єктів слідчої діяльності) *уміння*.

Під час здійснення професійних функцій слідчий вихідну інформацію отримує у вигляді: конкретних чуттєвих образів, що виникають під час слідчих дій (обшуку, огляду місця події, слідчого експерименту тощо); вислуховування свідчень, наданих усно (під час допиту, очної ставки) та читання свідчень, наданих письмово, у вигляді документів, протоколів, довідок тощо. ***Засвідчувальна діяльність*** полягає у наданні слідчим всієї одержаній інформації спеціальних, передбачених законом форм – протоколу, постанови, пояснення, пояснювальної записки тощо. Останнім часом ***у слідстві*** активно ***застосовуються технічні засоби*** фіксації показань: машинописом, магнітофонний запис, інколи – стенографія, що вимагає від слідчого більш високої майстерності та спеціальних технічних навичок під час проведення допиту.

Компетентне, кваліфіковане виконання слідчим професійних функцій обумовлюється його *бажанням* боротися зі злом, *прагненням до*: верховенства права, захисту прав та свобод громадян, соціальної справедливості, правомірного вирішення складних професійних завдань, покращення престижу міліцейських професій, просування по службі, професійної самореалізації; *потребою у*: досягненні успіху, особистісно-професійних досягненнях; професійною *установкою* на правомірну діяльність і досягнення результату у слідчій діяльності тощо.

Висновок. Отже, психологічна структура слідчої діяльності представлена функціонально-діяльнісними компонентами, які доволі складні, змістовно внутрішньо наповнені та чітко відображають її зміст, вони обумовлені знаннями, професійно значущими вміннями, навичками, якостями та можливостями слідчого. Представлена нами психологічна структура слідчої діяльності розширює теорію та практику юридичної психології, кримінального права та процесу та психодіагностики. Виокремлені нами професійно важливі якості, вміння та можливості слідчого сприятимуть побудові чітко структурованої психограми слідчого.

1. Васильев В.П. Юридическая психология / В.П. Васильев. – СПб.: Питер. прес., 1998. – С. 217–286.

2. Столяренко А.М. Прикладная юридическая психология: учебное пособие / А.М. Столяренко. – М.: Юнити-Дана, 2001. – 639 с.

Цильмак А.Н. Психологическая структура следственной деятельности

На основе нормативно-правовых актов Украины, регламентирующих следственную деятельность, изложено понимание компонентов психологической структуры следственной деятельности и тех профессионально важных умений и качеств, которые ее обуславливают.

Ключевые слова: *следователь, следственная деятельность, психологическая структура, профессионально важные качества и умения.*

Tsilmak O.M. The psychological structure of the investigative activity.

The article deals with the author view of point, concerning the components of the psychological structure of the investigative activity and those important professional skills and qualities that determine it, based on the legislative acts of Ukraine that regulate investigative activity.

Key words: *investigator, investigative activity, psychological structure, professional qualities and skills.*